

Valuch Tibor: A Kádár-rendszer válsága (1978-1988)

Az 1978-1985 közötti háromnegyed évtizedben a magyar belpolitikának a legfontosabb alapkérdései közé tartozott az, hogy az ország vezetése miként tud úrrá lenni a kibontakozóban lévő gazdasági válságon úgy, hogy az ne vezessen akut politikai válsághoz, ne tegye széles körűvé a társadalmi elégedetlenséget. Ugyancsak fontos kérdés volt az, miként lehetséges az elkerülhetetlen reformokat továbbra is csak a gazdaságra korlátozni úgy, hogy közben a kommunista párt hatalmi monopóliuma sem kérdőjeleződik meg. A harmadik kérdés pedig Kádár János utódlása volt. A pártvezetők többsége részben csak az éppen aktuális problémák kezelésére koncentrált, részben pedig úgy vélte, hogy a nehézségek lényegében kizárólagosan gazdasági jellegűek és idővel „maguktól is” megoldódnak.

A politikai kérdéseknél a hétköznapiakban jóval nagyobb izgalmat keltettek az 1976-77-től rendszeressé és egyre gyakoribbá váló közlemények a különböző, alapvető fontosságú cikkek – élelmiszerek, energiahordozók, lakbérek – központi áremeléséről. Ezek az intézkedések kétségtelenül feszültséget keltettek a korabeli magyar társadalomban, s a politikai vezetés is aggódva várta a bejelentések másnapján az esetleges politikai reakciókat, ám ilyenek lényegében nem voltak. Az ország lakossága – ellentétben a lengyelekkel – nem vonult az utcára, nem tüntetett az áremelések visszavonásáért s bár lassan fogyott a bizalma az ország vezetőivel szemben, ekkor még nem merült a politikai változás szükségessége.

Az ország vezetésén belül más volt a helyzet, úgy tűnt, véget ért a reformok leállítását követően kialakult viszonylagos patthelyzet, a korábban vereséget szenvedett reformerek, illetve a hozzájuk kötődő politikusok lassan-lassan újra előtérbe kerültek, a reformellenes platform vezetői pedig fokozatosan háttérbe szorultak. A korszak sajtójában újra indultak a viták a reformokról. Részben ennek is köszönhetően a hetvenes évek végén Kádár János is fokozatosan felismerte, hogy a korábbi évtizedekre jellemző politikai stabilitás veszélybe került, a gazdasági problémák súlyosabbak a vártnál. Az elkerülhetetlen gazdasági lépések bevezetésével sikerült elodázni, hogy a gazdasági válság összeomláshoz vezessen, ám a válságból történő kilábaláshoz le kellett volna építeni a veszteséges üzemágakat, el kellett volna fogadni a még radikálisabb életszínvonal-csökkenést, a gazdasági növekedés mesterséges élénkítése helyett a stagnálást, az felpörgő inflációt, a rejtettből nyílttá váló munkanélküliséget, s az intézkedések következtében elszegényedők fokozott szociális támogatását.

A kor politikája egyre inkább a gazdaság foglyává vált. Magyarországnak viszont feltétlenül szüksége volt a pénzügyi mozgáster bővítésére, s hosszas előkészítés után, 1981 őszen a szovjet vezetés előzetes engedélye nélkül a magyar külügyminiszter levélben kérte az ország felvételét a az IMF-be és a Világbankba, amit azok végül az 1982-ben tartott közgyűléseiken fogadtak el.

A nyolcvanas évek elejére Magyarországon a kommunista párton belül továbbra is alapvetően két csoport, változó intenzitású küzdelme befolyásolta az aktuális irányvonalat. A reformerek, akiknek Nyers Rezső mellett Pozsgay Imre vált az emblemikus személyiségévé. A másik csoportot a mérsékelt változásokat szorgalmazó vagy éppen a változatlanlanság mellett érvelő vezető politikusok tömörülése jelentette, akiknek Grósz Károly és Berecz János volt a vezetője. 1984-ben mindketten a felső vezetés tagjaivá váltak Grósz a Politikai Bizottság, Bereczet pedig az MSZMP KB Titkárságának tagjává választották meg. Ugyanekkor került ki a legfelsőbb szintű hatalmi körből például Aczél György, aki a Kádár Jánoshoz közelálló személyiségként inkább a megfontolt változások támogatója volt.

A politikai rendszerben az „szocialista demokratizmus” jegyében 1985-től a parlamenti választásokon kötelezővé tették a kettős jelölést. Ez, önmagában természetesen még nem jelentett lényeges változást, de lehetővé tette, hogy a kommunista vezetés által favorizált jelöltekkel szemben az ismeretlenebb, esélytelenebb jelölt jusson mandátumhoz. A

jelölteknek természetesen el kellett fogadniuk a Hazafias Népfront választási programját. Néhány esetben meglepő eredmények születtek, az országosan ismert politikusokat legyőzték a helyi közösségek által állított jelöltek, összesen 41 ún. független, vagyis eredetileg a kommunista párt által nem jelölt képviselő került be a parlamentbe. 1947 óta ez volt az első alkalom, amikor az ellenzéki csoportok is megpróbálkoz(hat)tak a részvétellel. Ám az általuk állított jelölteknek már a jelölt-listára való felkerülését is megakadályozta a kommunista párt.

A gazdasági problémák kezelése mellett, a válságba sodródó késő Kádár kori politikai vezetésnek egy merőben új és szokatlan problémával kellett szembenézni, nevezetesen azzal, hogy az 1968 után még csak elszórtan - főként kulturális téren megnyilvánuló - ellenzékiesség a hetvenes évek utolsó harmadától egyre határozottabban politikai tartalmat öltött és kezdett szervezettebbé válni. A magyar ellenzéki csoportok egyik első akciója éppen az üldözött cseh ellenzéki aktivistákkal való szolidaritást kifejező nyilatkozat kibocsátása volt.

A nyolcvanas évek elejére kiépült a második nyilvánosság intézményrendszere, ahol minden olyan kérdés napirendre került – a magyar kisebbségek helyzete, az emberi jogok kérdése, a szegénység -, amiről a továbbra is a kommunista párt felügyelete alatt álló magyar sajtóban nem esett/eshetett szó. A legfontosabb időszakos szamizdat lapok a Beszélő, a Hírmondó, a Demokrata és az Égtájak között voltak. A folyóiratok mellett rendszeressé vált az cenzúrázatlan, illegális könyvkiadás is.

A spontán társadalmi megmozdulások egészen 1987/88-ig ritkák voltak a Kádár-korszakban. A munkahelyi konfliktusok miatt kialakuló munkabeszüntetések elvéve fordultak elő és a közvélemény gyakorlatilag sohasem szerzett tudomást róluk. Ezek az események mindig belül maradtak az üzemek, gyárak kapuin, s gyakorlatilag sohasem öltöttek politikai jelleget. A nem hivatalos március 15-i megemlékezések, néhány ezerfős - spontán utcai tüntetések Budapesten, 1982-től váltak rendszeressé. A nyolcvanas évek elején az ellenzéki politizálás, kibővült a környezetvédelmi tematikával is. Mindebben a méreteiben és költségvetésében megalomán, számos környezetvédelmi veszélyt hordozó, Bős-Nagymaros között megépíteni tervezett vízi erőmű és az ennek megakadályozására, 1983-84-ben megszerveződő és Duna-Kör néven intézményesülő társadalmi mozgalom játszott meghatározó szerepet.

1985-re a Kádár-rendszer válsága gazdasági, politikai és társadalmi síkon is elmélyült. Az MSZMP ebben az évben tartott 13. kongresszusán a beszámoló nagy része még az elért sikerekről szólt, miközben a válságjelenségekről érdemi vitát nem folytattak a jelenlevők. A helyzet megoldásának a kulcsát a gazdaság mesterséges élénkítésében találták meg s az ennek érdekében teendő lépésekről döntés is született. Hatalmi szempontból a belpolitikát és a közvéleményt a „vannak nehézségeink, de nincs válság, megvédjük a szocialista vívmányokat” szemlélet jegyében próbálták meg formálni a továbbra is. Az ország valóságos helyzetének feltárására, a válságból kivezető út lehetőségeinek áttekintésére – a magát a társadalom vezetésére egyedül hivatottnak tekintő MSZMP vezetés helyett – a félszáz ellenzéki részvételével, 1985 nyarán Monoron megtartott „illegális” találkozón tettek kísérletet.

A magyar külpolitika ebben a helyzetben az adott keretek között igyekezett minél önállóbb nemzetközi szereplőként megjeleníteni az országot. Magyarország a nagyhatalmi viszony romlásának időszakában is következetesen síkra szállt, a két világrendszer békés egymás mellett élése, a fegyverkezési verseny visszafogása mellett. Magyarország a keleti blokk országai közötti kapcsolatok meglehetősen különbözőek voltak. A kétoldalú kapcsolatok intenzitása országonként változott. A szovjet vonalat követő, a szocialista rendszer magyar változatára gyanakvóan tekintő bolgárokkal, kelet-németekkel és a csehszlovákokkal lanyhuló volt a kapcsolattartás. A csehszlovákok és a románok esetében az ott élő magyar kisebbségekkel kapcsolatos, erőszakos asszimilációs eszközöket alkalmazó politika is megterhelte a kétoldalú viszonyt. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján mindkét

országban erősödött az asszimilációs nyomás az ott élő magyarokkal szemben. A Felvidéken élő magyarok számára egyre szűkítették az anyanyelven történő elemi, közép és felsőfokú iskoláztatás lehetőségeit, a helyi közigazgatás átszervezésével felszabdalták az addig magyar többségű területeket, támogatták a szlovák lakosság betelepülését a magyar lakta területekre.

A jogsértések ellen fellépő, illegális körülmények között megszerveződő és működő Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának aktivistáit – az egyik legismertebb személyiség Duray Miklós volt - állandóan zaklatták, többé-kevésbé rendszeresen hosszabb-rövidebb időre bebörtönözték. A nyolcvanas évek első felében a hivatalos magyar álláspont továbbra is az adott ország belügyeként kezelte a kisebbségi kérdéseket, de a nyilvánosság kizárásával folytatott pártközi és külügyi megbeszéléseken a magyar fél már felvetette az adott országban élő magyar kisebbség oktatásügyével és anyanyelvi kultúrájával kapcsolatos problémákat. A magyar politika ekkoriban a pozitív példaadás gyakorlatával igyekezett rábírní a szomszédos országokat, hogy mérsékeljék a kisebbségben élő magyarokra nehezedő asszimilációs nyomást.

A gazdasági válság elmélyülésének hatására - 1981-ben az ország már a fizetésképtelenné válás problémájával küzdött -, s nyilván a kiútkeresés jegyében az ország politikai vezetése 1982-től – Kelet-Európában egyedülálló módon, a korábbiakhoz képest - jelentős mértékben liberalizálta a magánszektor működésének szabályait. Ettől kezdve lehetővé vált a kis létszámú, jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok – közkereseti társaság, betéti társaság, gazdasági munkaközösség, kissovetkezet alapítása, egyszerűsítették a kisiparosok és a kiskereskedők engedélyeinek kiadását, lehetővé tették, hogy a magánvállalkozók immár legálisan személy és teherfuvarozási tevékenységet folytassanak, ez utóbbi célból teherautót vásároljanak. Ez korábban a tiltott vállalkozási ágak körébe tartozott. Hatályon kívül helyezték azokat a rendeleteket, amelyek korlátozták a kisiparosok tevékenységi területeit.

1982 és 1988 között a kisiparosok száma egyharmadával nőtt, a különböző vállalkozási formákban résztvevőkkel együtt a magánszférában dolgozók száma - ugyanebben az időszakban hasonló dinamikával gyarapodott - 1988 végére meghaladta a félmillió főt. Ez az összes aktív keresőnek valamivel több, mint 10 %-a volt. A nemzeti jövedelem növekedése a hetvenes - nyolcvanas évek fordulóján nagymértékben lelassult. 1981-1985 között már csak évi másfél százalékot tett ki a bővülés mértéke. A rendszer működőképességének a megőrzése érdekében az 1985-ös pártkongresszuson elhatározott gazdasági élénkítés nemhogy érdemi eredményeket nem hozott, hanem éppen ellenkezőleg, felgyorsította az ország eladósodását. A reálgazdaságban mindeközben tovább növekedett a rejtett gazdasági tevékenység szerepe. A különböző becslések szerint Magyarországon a nyolcvanas évek közepén már az éves nemzeti termék 23-30 %-át a szürke vagy a feketegazdaságban állították elő.

Az ország népességének növekedése 1980/81 fordulóján véget ért, Magyarország trianoni határok között számított lélekszáma 10,7 millió fővel tetőzött. A korábbi évtizedek természetes szaporodása, természetes fogyásba ment át, az élve születések száma mérsékelten csökkent, a halálozásoké viszonyt magas 13-14 ezrelékes szinten stabilizálódott. A fogyás mértéke kezdetben néhány ezer fő volt, ami az évtized közepétől már meghaladta a tízezres nagyságrendet. A közel 5 millió főt jelentő aktív keresők száma 1980-tól már lassan mérséklődött, ezen belül pedig a szakképzetlen munkaerő iránt is fokozatosan kisebb igény mutatkozott. Az inaktív keresők száma, tovább bővült. 1983-ban az ország lakosainak ötödrésze (2,2 millió fő) nyugdíjas volt.